ਜੂਨ 2010

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

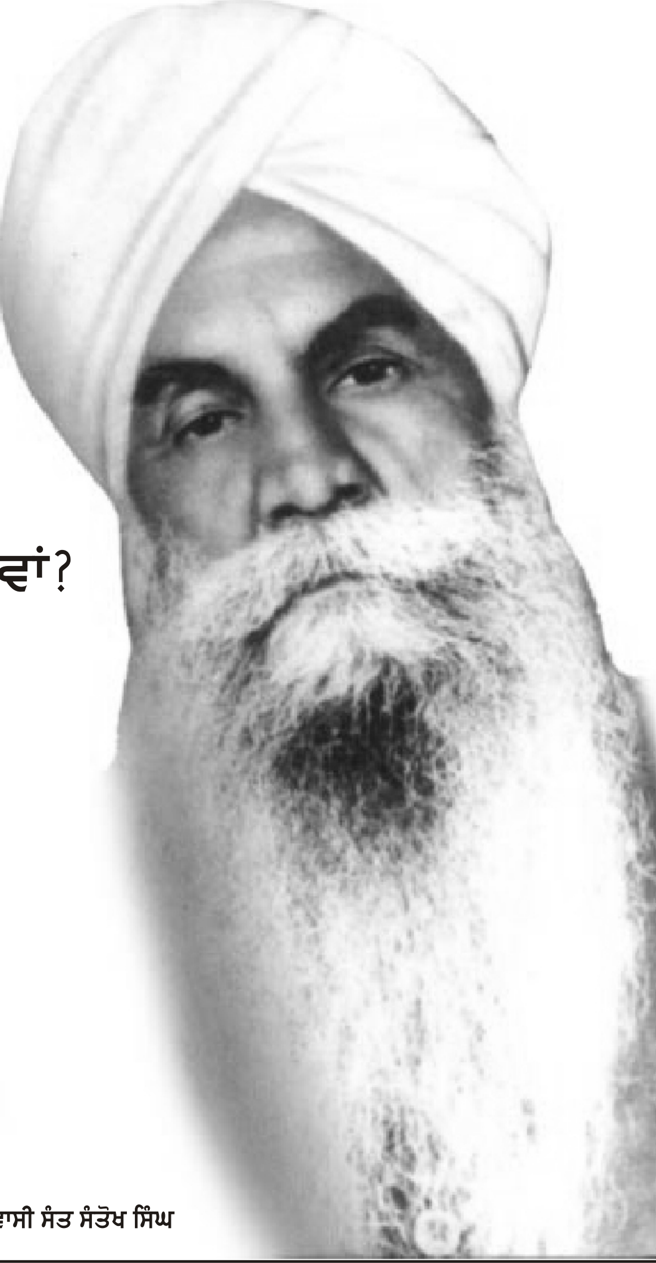

ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਿਵੇਂ ਰਿਝਾਵਾਂ?

ਮੈਂ ਭੁੱਲੀ ਮੈਂ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹਾਂ
ਦਸੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਦਰ ਕਿਹੜਾ

ਜਿਸ ਗੱਲੋਂ ਹਾਏ ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੀਝੇ,
ਵੇਸ ਬਣਾਈ ਤਿਹੜਾ।

ਹੋਇ ਨਿਮਾਣੀ ਆਤੁਰ ਖੜੀਆਂ,
ਕਿਹੜਾ ਗਲੋਂ ਕਬੂਲੇ।

ਗਦ-ਗਦ ਹੋਵਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ
ਮੰਨ ਵਿਚ ਆਵੇ ਖੇੜਾ।

ਪੁਸਤਕ -ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ : ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ
ਸ: ਹਰਚੰਦਨ ਸਿੰਘ

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90 ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।
- ▲ Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/-I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid upto 31/03/2012

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
- ▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ. ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.
- ▲ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 $, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 $
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website : www.amritkirtan.com, www.gurshabad.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ — 4

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ - ਸੰਪਾਦਕੀ — 5

" ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮਾ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ" — 6
ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸਾਡੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ — 10

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਵੇਚਨ
ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ — 11

ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਬਦ ਰਤਨ ਹੈ
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ — 16

ਸਵਰ ਮੰਡਲ: ਇੱਕ ਝਾਤ
ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ — 20

ਹੱਡਬੀਤੀ — 22

Passion in Love
Sumeet Kaur — **23**

ਸੁਰ ਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਭੋਪਾਲੀ
ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ — 24

Please forward your e-mail id at drjagirsingh@gmail.com

✉ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

We all pray for your long life & good health so that you may continue to serve the Guru ghar & to continue to recite the Shabad Kirtan for long years. It is realy nice that you will now be able to devote whole time to this noble cause - and sadsangat will be able to benefit from it through you personally, through your CDs and the Magazine Amritkirtan as well as the website http://amritkirtan.com/ - (which has come up very
With best wishes & regards,
Yours sincerely,
Harchandan Singh & family

harchandan_chd32@yahoo.co.in

I am extremely happy to come across your website.I have listened to your ras-bhinna kirtan once or twice in sangat and I feel blessed.Thanks for making available some shabads by Bhai Surjan Singh ji. His voice has a peculiar yearning or tarhap for Almighty. You have mentioned that some people criticize him for not starting from the rahau [pause] tuk. In this connection I may state that the shabad “kya jana kya hoega ri maayi” sung by him begins from the rahau tuk and not from “ek na bharia…”However I notice that he prefixes ‘mera’ before sahu jage haiu nis’. I wonder if it is correct to do so or the raagis have a licence or traditional practice to do such like things.I am trying to learn typing in Pbi.
Regards
Guninder Singh
453 Sector 44-A, Chandigarh
9316133577 ginichd@yahoo.com

It was a great pleasure to visit the website. I entered at 1000 hrs today and am still enjoying it, well after 3 hours.
I shall be visiting the site again for making ON LINE payment of subscription for AMRIT Kirtan.
Regards
Inderjit Singh Gill

isgill@rediffmail.com

It is indeed very nice of Bro Kulwant Singh to connect us after many years! I have fond memories of our past association...some fiend's here - we sometimes remember those times. I saw your website - very professional and good contact - I will make use of the great kirtan you have there. I trust you family is doing well. Let us hope we meet soon sometime.Keep up the good work.
Regards
Arjit 'Artie' Mahal
Tel US +1 7327717265 Call

asm.mahal@gmail.com

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ

ਬਾਬਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ

ਬਾਬਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਮੇਲ ਮੇਰੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮਿਤਰ ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉੱਘੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤਿ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਅਕੈਡਮੀ ਅਜੇ ਨਿਰਮਾਣ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਇੱਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਜੋ ਹੁਣ ਡਾਕਟਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਉਥੇ ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸ੍ਰ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੁਪੀਆ ਜੀ ਆਏ। ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਜੋਕੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੀ. ਡੀਜ਼. ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਧੁਪੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਇੱਕਤੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਸੀ. ਡੀ. ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਵੈਬ ਸਾਈਟ-www.amritkirtan.com ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਲਗਾਓ ਹੈ। ਉੱਚ ਪਧਰ ਦੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੋਹਲੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਅਕਾਲ ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁਣ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਅਕ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈਂਦਿਆਂ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਜਤਨ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਠੀਕ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਵੇਗੀ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਵਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਰਹੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਗੈਰ ਮਿਆਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਜਤਨ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਗਾਇਨ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਹਾਉ, ਅੰਕ, ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਜਤਨ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਧੰਨਵਾਦ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

" ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮਾ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ"

Prof. Gurpinder Singh

ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪੂਜਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੜ ਲੈ ਆਂਦਾ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੀ ਵਿਕਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਪਨਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁਚਾਉਣ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੋ ਕਲਾਵਾਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸੁਮੇਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਚੇ-ਮਿਚੇ ਰਹੇ ਹਨ। "ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਜੋ ਪਰੰਪਰਾ ਸਦੀਓ ਸੇ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਥੀ ਉਸਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਮਸਤ ਕਲਾਏਂ ਪਲਵਿਤ ਹੁਈ। ਇਸ ਕੀ ਚਿੰਤਨ ਧਾਰਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕਵਾਦ ਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਰਹੀ"(1)

ਕੁਦਰਤੀ ਆਫਤਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਸਵਾਸ਼ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਨਾਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚੋ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਦ ਤੋਂ ਵਰੁਣ ਵਰੁਣ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ।

"ਨਾਦੇਨ ਵਿਅੰਜ ਤੇ ਵਰਣ: ਪਦ ਵਰਣਾਤ ਪਦਾਂਦਚ:
ਵਚਸੇ ਵਿਵਹਾਰੋਂਜਿਯ ਨਾਦਾਧਿਨ ਮਤੋ ਜਗਤੁ ॥ "(2)

ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਜਾਨਾ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਇਕਾਈ ਨਾਦ ਹੀ ਹੈ- ਨਾਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ "ਮਤੰਗ ਜੀ" ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਬ੍ਰੈਹਦੇਸ਼ੀ) ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

"ਨਾ ਨਾਦੇਨ ਬਿਨਾਂ ਗੀਤ ਨਾ ਨਾਦੇਨ ਬਿਨਾਂ ਸਵਰ
ਨਾ ਨਾਦੇਨ ਬਿਨਾ ਗਿਆਨ, ਨਾ ਨਾਦੇਨ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਿਵ:

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਕੀ।

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਾਦ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ਭਾਸ਼ਾ ਗਿਆਨ ਨਿਰਵਾਣ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭੰਡਾਰ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਜਨਮ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਕ ਧਾਰਾ ਦੀ ਤਰਾਂ ਬਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। "ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਮੂਲਿਓਂ ਕੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੇਤੂ ਮਨੁਸ਼ਯ ਕੇ ਅਧਿਭੋਤਿਕ ਅਧਿਯੈਵਿਕ ਏਵਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਨਤੀ ਕੇ ਉਪਕਰਨੋਂ ਕੋ ਵਿਕਾਸ ਔਰ ਉਨਕਾ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਹਿਲਾਤਾ ਹੈ"(3) । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਡੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚੋ ਮਿਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮਾ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਹਾਂਗੇ। " ਭਾਰਤੀਯ ਕਲਾ ਭਾਰਤ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਧਰਮ ਤਤਵ ਗਿਆਨ ਔਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾ ਦਰਪਣ ਹੈ"(4)

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੱਕ ਸਿਧ ਯੁੱਗ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ-ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। "ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੋਂ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਸੰਨ 700 ਈਸਵੀ ਕੇ ਕਾਲ ਕੋ ਆਦਿ ਯੁੱਗ' ਤਥਾ 700 ਸੇ 1300 ਈਸਵੀ ਤਕ ਸਿਧ ਯੁਗ ਮਾਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਲ ਕੇ ਆਚਾਰੀਯੋਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਰਹਸਯਨਭੁਤੀ ਕੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਲਾਓ ਕੇ ਮਾਧਿਅਮ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆਂਓ ਤਥਾ ਧਰਮ ਕੇ ਸੁਹਜਸਵਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਯੇਹੀ ਇਨ ਸਿਧੋਂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ਯ ਥਾ"(5) ਆਦਿ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਅਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ,

ਵੇਦ, ਮਹਾਕਾਵਿ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ। "ਵੇਦ-ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਕੇ ਯਦਿ ਸਮਸਤ ਭਾਰਤੀਯ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਤਥਾ ਕਲਾਓਂ ਕਾ ਮੂਲ ਤਥਾ ਗਿਆਨ ਕਾ ਭੰਡਾਰ ਕਹਾ ਜਾਏ ਤੋ ਅਤਿ ਮਯੋਗਤ ਨਾ ਹੋਗੀ"[6] ਵੈਦਿਕ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਇੱਕੋ ਸੱਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲਕੇ ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਖਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਸਨ। "ਸਾਮਵੇਦ ਮੇਂ ਗੰਧਰਵ ਵੇਦ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁਈ ਔਰ ਗੰਧਰਵ ਵੇਦ ਮੇਂ ਸੋਲਾਹ ਹਜਾਰ ਰਾਗ-ਰਾਗਨੀਓਂ ਕਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁਆ"[7] ਸੋ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ-ਮਿਕ ਰਹੀਆਂ। "ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਉਪਰੰਤ ਹਮੇ ਗਿਆਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਯੱਗ ਮੇਂ ਵੇਦ ਮੰਤਰੋਂ ਔਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤੋਂ ਕੋ ਨੀਯਮਨਕਿਤ ਵਾਦ ਯੰਤਰੋ ਕੇ ਸਾਥ ਗਾਇਆ ਜਾਤਾ ਥਾ।

1. ਆਦੰਬਰਾ- ਢੋਲ ਕਾ ਹੀ ਏਕ ਰੂਪ
2. ਭੂਮੀ ਦੁਮਦੁਬੀ-ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਅੰਦਰ ਖੱਡਾ ਨਿਕਾਲਕਰ ਉਸਕੇ ਉਪਰ ਖਾਲ ਮੜਕਰ ਪੀਟਕਰ ਬਜਾਨੇ ਵਾਲਾ ਢੋਲ।
3. ਦੁਮਦਬੀ-ਸਧਾਰਨ ਢੋਲ
4. ਕਰਕੀ ਵੀਣਾ-ਏਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੰਸਰੀ
5. ਵਾਨਾ-ਸੌ ਤਾਰੋਂ ਕੀ ਵੀਣਾ"[8] ਇਹਨਾ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਸਾਜਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਯੱਗ ਗੀਤੀ-ਗਾਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਇਸ ਮਿਲੇ-ਜੁਲੇ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਿਲਿਆ-ਜੁਲਿਆ ਰੂਪ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹਰ ਇਕ ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਮਵੇਦ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਸਾਮਗਾਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਛੰਦੋ ਗੇਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ' ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਓਮ ਅੱਖਰ ਅਤੇ (ਸਾਮਵੇਦ) ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਦਾ ਵੀਣਾ-ਵਾਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੌਰਾਣ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅਰੰਭ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। "ਮਾਰਕੰਡਯ ਤਥਾ ਵਾਯੂ ਪਰਾਣੋ ਮੇਂ ਸਵਰੋਂ, ਤੀਨ ਗ੍ਰਾਮੋ, ਮੂਰਛਨਾਓ ਕੇ ਅਤਰਿਕਤ: ਪ੍ਰਣਵ ਪੁਸ਼ਕਰ ਮਿਰਦੰਗ, ਦਦੁਰ-ਵੀਣਾ ਤਥਾ ਦੇਵ-ਦੁਮਦੁਬੀ ਆਦਿ ਮੇਂ ਈਸ਼ਵਰ ਕਾ ਸਾਮੀਪਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਵਾਦ-ਵਾਦਨ ਕੀਏ ਜਾਨੇ ਕਾ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।"[9]

ਸਿਖਿਆ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋ ਵੀ ਪਾਣਨੀ ਸਿਕਸ਼ਾ ਇਕ ਵਿਆਕਰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਗੰਭੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ੰਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੁਨੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮੰਗਲਮਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹਨ "ਦੀਰਗ ਸਵਾਸ ਸੇ ਲਗਾਤਾਰ ਧਵਨੀ ਮੇਂ ਜਬ ਇਸੇ ਬਜਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਤੋ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਜਾਨੇ ਵਾਲੀ ਵੰਦਨਾ ਕੇ ਉਪਰੰਤ ਲਕਸ਼ਯ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਲੀਏ ਪੂਰਨਤਾ ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।"[10] ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆ, ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਖ ਸੁਨਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਜੋ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਧਰਮਵਾਦ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਕਾਵਿ:- ਰਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। "ਰਾਮ ਕੇ ਜਨਮ ਤਥਾਂ ਵਿਵਾਹ ਕੇ ਸ਼ੁੱਭ ਅਵਸਰ ਪਰ ਦੇਵ-ਦੁਮਦੁਬੀਆਂ ਬਜਨੇ ਲਗੀ ਥੀ। ਤਥਾ ਗੰਧਰਵੋਂ ਏਵਮ ਅਪਸਰਾਓਂ ਕਾ ਕ੍ਰਮਸ਼ਾ ਗਾਇਨ ਤਥਾ ਨ੍ਰਿਤਯ ਭੀ ਹੁਆ ਥਾ।"[11] ਮਹਾਭਾਰਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਵਿੱਚ ਬੰਸਰੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੰਗੀਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚੋ ਮੰਤਰਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੀਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਰਤੀ ਲਈ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ "ਭਗਵਾਨ ਬੁੱਧ ਸਵਿਯਮ ਏਕ ਉਤਮ ਸੰਗੀਤਗਿਯ ਥੇ। ਉਨਹੋਨੇ ਏਕ ਸਥਾਨ ਪਰ ਜੋ ਕਹਾ ਹੈ, ਉਸਕਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਅਗਨ ਕੇ ਉਸ ਸੁਫਲਿੰਗ ਕੀ ਭਾਂਤੀ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਕਾਸ਼ਠੋਂ ਕੇ ਮਰਦਨ ਕਰਨੇ ਸੇ ਉਤਪਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਜੋ ਵੀਣਾ ਕੀ ਧਵਨੀ ਕੀ ਤਰਹ ਉਤਪਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਫਿਰ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ"[12] ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ-ਗ੍ਰੰਥੋ ਮੇਂ ਕੁੱਛ ਕਾਵਯ ਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈ ਜਿਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਨੇ ਕਾ ਭ੍ਰਮ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਕਾਵਯ ਗ੍ਰੰਥੋ ਮੇਂ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਰਚਨਾਏ ਹੈ: (ੳ) ਕਾਮਗ੍ਰੰਥ (ਅ) ਬਾਰਾਮਾਲਾ (ੲ) ਰਾਗਮਾਲਾ" [13] ਜੈਨ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੀਤੀ ਤੱਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਮਧੁਰ ਦੇ ਕਿਰਿਆਂਤਮਿਕ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਤੱਕ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਆਰੀਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਣਵ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਨਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅੱਲਗ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਖ-ਟੀਚਾ ਅਧਿਆਮਿਕਤਾ ਹੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਣਵ ਸੰਪਰਦਾ ਸ਼ੈਵ ਸੰਪਰਦਾ, ਸ਼ਾਕਤ ਸੰਪਰਦਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀਧਾਰਾ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। "ਭਗਤੀ ਸ਼ਬਦ (ਭਜ' ਧਾਤੂ ਮੇਂ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰਤਿਆਏ ਲਗਾਨੇ ਸੇ ਬਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਅਧਾਰ ਸਵਰੂਪ ਪਾਣਨੀ ਕੀ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਇ ਮੇਂ ਇਸਤਰੀਆਂ 'ਕਿਤਨ' ਸੂਤਰ ਕੋ ਦੇਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ (ਪਾਣਨੀ ਅਸੁਟਾਧਿਆਇ, 03-03-09) 'ਭਗਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ ਤਥਾ ਇਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਹੈ। ਜੈਸੇ- (1) ਭਿੰਨਤਾ (2) ਪ੍ਰਥਾਕਤਾ (3) ਬੰਟਵਾਰਾ (4) ਵਿਭਾਗ (6) ਵੰਸ਼ (7) ਵਿਭਾਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ (8) ਤਪਚਾਰ (9) ਅਨੁਰਾਗ (10) ਕਸਧਾ (11) ਸੰਮਾਨ (12) 'ਕਿਤਨ' ਪ੍ਰਤਯਾਏ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ (13) ਸੇਵਾ (14) ਪੂਜਨ (15) ਭਜ ਧਾਤੂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ (16) 'ਭਗਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ 'ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। (17) 'ਭਗਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਵਿਉਪਤੀ 'ਭਜ ਸੇਵਾਯਾ ਬਤਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਅਰਾਧਨਾ ਆਦਿ' (18) 'ਉਪਾਸਨਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ (ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਸਮੀਪ ਬੈਠਨਾ"[14] ਇਹਨਾ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਉਹ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਸੀ ਜੋ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਸੀ।ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤਾ ਗੁਰੂਆਂ, ਭਗਤਾ, ਪੀਰਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਸੰਗੀਤ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤਕ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ।

ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਭੰਡਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਧਰਮਾਂ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹੀ।ਇਸ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੈਸ਼ਨਨ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਗੀਤੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਰ ਖੁਸਰੋ, ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਇਸੀ, ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਖਾਂ, ਰਸ ਖਾਂ, ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲਾ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਫੈਲਾਈ "ਨੈਤਿਕਤਾ ਪੂਰਣ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਨਾਕਰ ਸੂਫੀ ਸੰਤੋਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਤਰ ਪਰ ਇਸਲਾਮਧਰਮ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੇ ਵਿਆਪਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ"[15] ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅਪਨਾਉਣਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਛੂਤੀ ਨ ਰਹਿ ਸਕੀ।

ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੱਧਕਾਲ ਤੱਕ ਜਿੱਥੇ ਏਨਾ ਜਿਆਦਾ ਗਿਆਨ, ਸੋਚ, ਮੋਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਜੀਵਨ ਚੱਕਰ, ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਆਦਿ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੱਭਿਅਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕੰਜੇ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਸੰਤਾਂ, ਮੁਸਲਿਮ ਸੂਫੀ-ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਗਤੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਸਹਿਤ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ

ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਸਵਰੂਪ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

"ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕਹਹੁ ਮਤ ਝੂਠੇ ਝੂਠਾ ਜੋ ਨਾ ਬਿਚਾਰੈ॥
ਜਉ ਸਭ ਮਹਿ ਏਕੁ ਖੁਦਾਇ ਕਹਤ ਹਉ ਤਉ ਕਿਉ ਮੁਰਗੀ ਮਾਰੈ ॥੧॥
ਮੁਲਾਂ ਕਹਹੁ ਨਿਆਉ ਖੁਦਾਈ॥
ਤੇਰੇ ਮਨ ਕਾ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥ [16]

"ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ॥੩॥
ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਜਗੁ ਵਰਤਦਾ ਤੈ ਗੁਣ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥੧॥
ਮਨ ਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਵਿ ਸਮਾਇ॥ ਵਡੈ ਭਾਗਿ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਇ ॥ ॥੧॥ ਰਹਾਉ"[17]

ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਿਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸੀਕਲ (ਸ਼ਾਸਤਰੀ) ਸੰਗੀਤ ਜਾਂ ਲੋਕ ਧਵਨੀਆਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਕ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਭਜਨਾਂ ਅਤੇ ਕਵਾਲੀਆਂ-ਸੂਫੀ-ਕਲਾਮ ਆਦਿ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸਹਿਤ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮਾ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਹਾਂਗ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 17
2. ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦਮੋਦਰ ਪੰਡਿਤ (ਅਨੁ: ਪੰਡਿਤ ਵਿਸ਼ੰਬਰ ਨਾਥ ਭੱਟ) ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ, ਪੰਨਾ-7
3. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 5
4. ਅੰਜਲੀ ਮਿਤਲ, ਭਾਰਤੀਯ ਸਭਿਅਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਏਵਮ ਸੰਗੀਤ ਪੰਨਾ-47
5. ਡਾ. ਤਰਲੋਕੀ ਨਰਾਇਣ ਦੀਕਸ਼ਤ, ਹਿੰਦੀ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤਯ, ਪੰਨਾ-13.
6. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 28
7. ਵਾਚਸਪਤੀ ਗਰੋਲਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ-94
8. ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਵੀਰ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ-44
9. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 40-41.
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ-46
11. ਰੇਨੂੰ ਸੱਚਦੇਵ, ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾਏ ਏਵਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ, ਪੰਨਾ-13.
12. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 37.
13. ਰੇਨੂੰ ਸੱਚਦੇਵ, ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾਏ ਏਵਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ, ਪੰਨਾ-18
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-59
15. ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਵਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ) ਪੰਨਾਂ- 100.
16. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ, ਅੰਕ-1350 (੧੩੫੦)
17. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ॥, ਪੰਨਾ-1276 (੧੨੭੬)

Music Dept., Khalsa College, Garhdiwala
Hoshiarpur
Mob. 94648-16707

Now you can read Amrit Kirtan & Download Kirtan of Dr. Jagir Singh from www.amritkirtan.com

Send this information to your friends

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੂਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060 ਫੋਨ : 25862955

ਸਾਡੇ ਕੀਰਤਨੀਏ-ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ

ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜਿਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਹੋਣ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਦੇਵ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਬਚਨ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਨੀਆਵੀ ਮਨੋ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਮੁੱਖ ਬਣਾਕੇ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਸਫਲ ਕੀਰਤਨੀਆ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨੀਆ ਹੈ। ਜੋ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਰਾਗੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ ਸਾਹਿਬ ਮਾਤਾ ਈਸ਼ਰ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ 15.10.53 ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਨਮੇ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਸੰਤ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੇ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਸਮੇ ਨਾਲ ਬੀ.ਏ. ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਕਰ ਗਏ ਨਾਲ ਹੀ ਤਬਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਟਕਸਾਲੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋ. ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਖਰੜ ਆ ਗਏ ਜਿਥੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉ ਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਰੋਜਾਨਾ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬਣ ਗਏ। ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੋਰਾਨ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਉਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਉਨਾਂ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਗਨ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਨਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਟਾਈਲ ਦੀ ਝਲਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਜੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਨੋਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜਰੀ ਲੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਵੀ ਹਾਜਰੀ ਲੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਸੁਭਾ ਪੱਖੋਂ ਮਿਲਣ ਸਾਰ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ, ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰੂ ਦੀ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਦੇ ਐਨੇ ਪਾਤਰ ਕਿ ਜਦੋ ਆਮ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਲਕਾਣ ਕਰਕੇ ਰੁਕ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਵਾਨਗੀ ਇਕਸਾਰ। ਰਾਗ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਲਮੀ ਤਰਜਾਂ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਟਿਕਾਊ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਜਿਆਦਾ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੀਰਤਨ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਨਾ ਕੇ ਤੋੜੇ । ਇਸ ਲਈ ਰਾਗਦਾਰੀ ਵੀ ਐਨੀ ਕੁ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਿਆ ਰਹੇ । ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇਟੀ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਹਨ। ਇਕ ਬੇਟਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋ ਕਿ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਹੈ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਿਛੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਮਈ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੈਸੇਟ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਲਗਨ ਅਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਵੇਚਨ

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ

ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਰਾਗ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗਾਇਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਾਦਨ, ਸੰਗੀਤ ਰੂਪੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਸੀਮ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੀ ਇਸ ਨਾਦਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਿਬੱਧ ਕੀਤਾ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸਰਲ, ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਉਪਜ ਲੋਕ-ਧੁਨ ਤੋਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਰਾਗ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨ, ਜੋ ਉਤਰ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਸੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਈ।" (ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗ ਵਿਵੇਚਨ, ਡਾ-ਭਗਵੰਤ ਕੌਰ, ਪੰਨਾ 69)

ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਸਵਰਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਅਤੇ ਸਪੇਰਿਆਂ ਦੀ ਬੀਨ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

"ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਰਨ ਧੁਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਗਾਇਨ-ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਗਾਈਆਂ-ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।" (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 283)

ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੁਆਮੀ ਹਰੀਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਤਾਨਸੇਨ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਸੁਆਮੀ ਹਰੀਦਾਸ ਜੀ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਦੇ 'ਨਿਧੀਵਨ ਨਿਕੁੰਜ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

"ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਕਹਿਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਕਥਨ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਰਾਗ ਬਹੁਤ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਕਹਿਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਾਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।" (ਅਭੀਨਵ ਗੀਤਾਂਜਲੀ ਭਾਗ-5, ਪੰ: ਰਾਮਾਸ਼ਰਯ ਝਾ, ਪੰਨਾ 114)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਇਕ ਹੀ ਰਾਗ ਦੇ ਦੋ ਨਾਮ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 6 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ, ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਸਾਰੰਗ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ 26 ਵਾਂ ਰਾਗ ਹੈ।

ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸਾਰੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਚਿਤਕਬਰਾ, ਹਿਰਨ, ਭਉਰਾ, ਮੋਰ, ਬੱਦਲ, ਬਾਲ, ਸੰਖ, ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਨਾਮ, ਕਾਮਦੇਵ, ਕਮਾਨ, ਧਨੁਸ਼, ਕਪੂਰ, ਚੰਦਨ, ਸੋਨਾ, ਧਰਤੀ, ਰਾਤ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਦਾ ਉਲੇਖ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

'ਸਾਰੰਗ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤਗੀਤਾ ਵਿਚ 'ਹਿਰਨ' (ਪਸ਼ੂ) ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ।

"नानु द्वेष्टिं कलिं सम्राट सारंग इव सारभुक्" (ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ, **ਮਹਾਂਪੁਰਾਣ ਵੇਦ ਵਿਆਸ,** 1-18-7)

'ਅਮਰਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ 'ਚਾਤ੍ਰਕ' ਪੰਛੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਅਮਰਕੋਸ਼, 2-5-17)

ਪਰੰਤੂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਅਰਥ ਰਾਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਾਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰਦ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

रागरंग छायानटी रागः कोलाहलस्तथा।
सौराष्ट्री च वसन्तश्च शु) सारंग भैरवी।।6 (ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ, ਨਾਰਦ, ਸਲੋਕ 55)

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ

ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

'ਸਵਰ ਮੇਲ ਕਲਾਨਿਧੀ' ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਮਾਮਾਤਯ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਨਾਟ ਨਾਮਕ ਮੇਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਵਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: - ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ। ਸਾਰੰਗ ਨਾਟ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬਿਲਾਵਲ' ਥਾਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ, ਮਲਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ, ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਨਾਹਰ, ਪੰਨਾ 18)

ਪੰਡਿਤ ਸੋਮਨਾਥ ਨੇ 'ਰਾਗ ਵਿਬੋਧ' ਵਿਚ 23 ਮੇਲ ਮੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੰਗ ਮੇਲ ਤੋਂ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਜਨਯ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਵਰ ਉਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ: - ਸਾ ਰੇ ਮ ਮੇ ਪ ਨ਼ੀ ਨੀ ਸਾਂ। (ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਭਾਗ-2 ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 285)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ ਨੇ 'ਰਸ ਕੌਮੁਦੀ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਮੇਲ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੋਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਵਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: - ਸਾ ਰੇ ਮ ਮੇ ਪ ਨ਼ੀ ਨੀ ਸਾਂ

''विशुद्धौषड्वगान्धारौ तथा मधयपंचमौ।।
पताद्यौ च समो यन्त्र निषाद: कैशिकी पुन:।
सारंगरागमेले*स्मिन् सारंग: प्रमुखौ भवेत्।

(ਰਸ ਕੌਮੁਦੀ, ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ, ਸਲੋਕ 167)

ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸਦਰਾਗ ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ, ਰਾਗਮਾਲਾ, ਰਾਗਮੰਜਰੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਰਾਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਰਦ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ' ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਲਈ 'ਸਦਰਾਗ ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ' ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਮੇਲ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ: -

शुद्धौ सगौ उधयमपंचमौ च लधवादिकौ षड़जकपंचमौ चेत्।।
नि: कौशिकी चापि यदा तदा सयात्सारंगकस्याभिहित: समेल:।।
सारंगकाद्या जनिता भवेयुरनेन सारेगकमेलकेन ।।
सांशग्रह: सांतयुतश्च पूर्ण: सारंगंक: स्यादपरा हणशेभी।।

(ਸਦਰਾਗ ਚੰਦ੍ਰਦੋਯ, ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ, ਪੰਨਾ 22)

ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰ ਉਹੀ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਤਰ ਭਾਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: - (ਗਾਇਕਵਾੜ ਓਰੀਐਂਟਲ ਸੀਰੀਜ਼ ਨੰ: CXXVI)

ਸਾ ਰੇ ਮ ਮੇ ਪ ਨ਼ੀ ਨੀ ਸਾਂ

17ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੂਰਵਾਰਧ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਆਹੋਬਲ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸੰਗੀਤ ਪਾਰੀਜਾਤ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।। ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: -

ਸ ਰੇ ਮ ਪ ਨ਼ੀ ਨੀ ਸਾਂ

अति तीव्रतमो ग: स्यान्मस्तु तीव्रतरो मत: ।
धास्तु तीव्रतरो नि: स्यातीव्र: षडजादिम्र्छने।।
स.न्यासे मधयमांशे च रागे सारंग संज्ञकं।। 402।।(ਸੰਗੀਤ ਪਾਰੀਜਾਤ, ਪੰ. ਆਹੋਬਲ, ਪੰਨਾ 35)

1625 ਈ. ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਮਿਸ਼ਰ ਨੇ 'ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਵਰ ਦੱਸੇ ਹਨ: -

ਸਾ ਰੇ ਗ ਮ ਪ ਧ ਨੀ ਸਾਂ

ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ 'ਬਿਲਾਵਲ' ਥਾਟ ਦੇ ਹਨ।" (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ, ਮਲਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਨਾਹਰ, ਪੰਨਾ 20)

17ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਉਤਰਾਰਧ ਵਿਚ ਪੰ: ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਰਾਗ ਤੱਤਵ ਵਿਬੋਧ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪੰ: ਆਹੋਬਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੰਡਿਤ ਲੋਚਨ ਨੇ 'ਰਾਗ ਤਰੰਗਣੀ' ਵਿਚ 12 ਥਾਟ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ "ਜਦੋਂ ਏਮਨ ਠਾਠ ਵਿਚ 'ਗ' ਮਧਿਅਮ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੈ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੰਗ ਠਾਠ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਠਾਠ ਤੋਂ ਸਾਰੰਗ ਜਨਯ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।" (ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਭਾਗ-2, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 285)

ਅੱਪਾ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਰਾਗ ਚੰਦਰਿਕਾ ਸਾਰ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ: -

ह्कोमलानि तीखेहि रिप जहाँ बरजे गन्धाारख्
परिसंवादी वादिते सारंग कर निर्धाारि।।

(ਰਾਗ ਚੰਦਰਿਕਾ ਸਾਰ, ਅੱਪਾ ਤੁਲਸੀ, ਪੰਨਾ 7)

ਪੰਡਿਤ ਭਾਤਖੰਡੇ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਤ 'ਸ੍ਰੀ ਮਲਯਕਸ਼ ਸੰਗੀਤਮ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਥਾਟ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਆਰੋਹ-ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗ-ਧ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ-ਸੰਵਾਦੀ ਰੇ-ਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਨੀਸ਼ਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

काफी मेलसमुत्पन्ना वृंदावनी मता जने।
आरोहे चावरोहऽपि धागोना बहुसंमता।।
ऋषभ: कीर्तितो वादी पंचमो मंत्रिुल्यक:।
निषादौ द्धौ मतावत्र रागनामप्रसूचकौ ।।

(ਸ੍ਰੀ ਮਲਯਕਸ਼ ਸੰਗੀਤਮ, ਪੰ: ਭਾਤਖੰਡੇ, ਪੰਨਾ 150)

"ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ 1918 ਈ. ਵਿਚ 'ਦਿੱਲੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੀਸ਼ਦ' ਵਲੋਂ ਇਕ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਗ-ਧ ਵਰਜਿਤ ਕਰਕੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਨੀਸ਼ਾਦ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਨੀਸ਼ਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਵ ਔਡਵ-ਔਡਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਅੱਜ ਪਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਾਂ ਇਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਦ ਕੋਮਲ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਧੈਵਤ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਤੀਜੇ ਮਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗ-ਧ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਪਰ ਨੀਸ਼ਾਦ ਸ਼ੁੱਧ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਰੋਹ-ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।" (ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ, ਭਾਗ-2, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 286)

"ਰਾਗ-ਰਾਗਿਨੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੁੰਡਰੀਕ ਵਿੱਠਲ ਨੇ ਰਾਗ-ਰਾਗਿਨੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਪੁਰਸ਼ ਰਾਗ ਦੇਸ਼ਕਾਰ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ 'ਰਾਗਮੰਜਰੀ' ਵਿਚ 20 ਮੇਲ ਮੰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਮੇਲ ਤੋਂ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਜਨਯ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।" (ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ, ਭਾਗ-2, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 285)

"ਦਮੋਦਰ ਮਿਸ਼ਰ ਨੇ 'ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗੀ ਜਾਂ ਸਾਰੰਗ ਨੱਟ ਨੂੰ ਰਾਗਿਨੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।" (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ "ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਮਲਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜ੍ਹਾ" ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਨਾਹਰ, ਪੰਨਾ 20)

ਪੰਡਿਤ ਭਾਵ ਭੱਟ ਨੇ 'ਅਨੂਪ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਮੇਲ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

तृतीयगतिमनिधाा द्वितीयगतिकोऽपि रि:।
तुरीयगतिमनिधाा गन्च मेल: सारंगरागज: ।।
मेलादतोऽपि सारंग प्रमुखाद्या भवंति च ।।

(ਅਨੂਪ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ, ਪੰ: ਭਾਵ ਭੱਟ, ਪੰਨਾ 35)

1895 ਈ. ਵਿਚ ਗੋ. ਪੰਨਾ ਲਾਲ ਰਚਿਤ 'ਨਾਦ ਵਿਨੋਦ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਮੇਘ ਦੀ ਰਾਗਿਨੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ "ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਮਲਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ" ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਨਾਹਰ , ਪੰਨਾ 20)

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਸਾਲੂ ਸਾਰੰਗ ਸਾਗਰਾ ਅਉਰ ਗੋਂਡ ਗੰਭੀਰ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1429-1430)

ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ ਜੀ 'ਰਸ ਕੌਮੁਦੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: -

सारंगो गीथते पूर्ण: षड्जत्र्यविराजित:।
मधयाह्नकालत: पंचाद गीतज्ञैश्चित्तरंजक:।

(ਰਸ ਕੌਮਦੀ, ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ, ਸਲੋਕ 168)

ਪੰਡਿਤ ਭਾਵ ਭੱਟ ਨੇ 'ਅਨੂਪ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

सन्नि: सारंग: सम्पूर्ण: सदा गेय: पराह्नत:।।

(ਅਨੂਪ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ, ਪੰ: ਭਾਵ ਭੱਟ, ਪੰਨਾ 35)

ਪੰਡਿਤ ਭਾਤਖੰਡੇ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਸ੍ਰੀ ਮਲਯਕਸ਼ ਸੰਗੀਤਮ' ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

गानं तस्या: समादिष्ट मधयाह्ने लक्षवर्त्मनि।।

(ਸ੍ਰੀ ਮਲਯਕਸ਼ ਸੰਗੀਤਮ, ਪੰ: ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨਾਰਾਇਣ ਭਾਤਖੰਡੇ, ਪੰਨਾ 150)

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ। ਜਿਵੇਂ: - ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਰੰਗ, ਮਦਮਾਧ ਸਾਰੰਗ, ਵਡਹੰਸ ਸਾਰੰਗ, ਸਾਮੰਤ ਸਾਰੰਗ, ਮੀਆਂ ਕੀ ਸਾਰੰਗ, ਲੰਕਦਹਨ ਸਾਰੰਗ ਆਦਿ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰੂਪ ਅੱਜ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹੀ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ/ਬ੍ਰਿੰਦਾਵਨੀ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਅੱਜ ਜੋ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਗ-ਧ ਵਰਜਿਤ ਕਰਕੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਨੀ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਨੀਸ਼ਾਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਹਿਮਤ ਹਨ।

ਰਾਗਾਂਗ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗ ਹੈ।

ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਰਾਗਾਂਗ ਵਾਚਕ ਸਵਰ ਸਮੂਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ: - ਨੀ ਸਾ ਰੇ ਮ ਪ ਮ ਰੇ, ਜਾਂ ਰੇ ਮ ਪ ਮ ਰੇ। ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਥਾਟ ਨਿਰਧਾਰਤਿ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਆਸ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂਗ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ

ਥਾਟ-ਕਾਫੀ, ਵਾਦੀ-ਰੇ, ਸੰਵਾਦੀ-ਪ, ਵਰਜਿਤ ਸਵਰ-ਗ,ਧ, ਸਵਰ-ਦੋਵੇਂ ਨਿ, ਬਾਕੀ ਸ਼ਵਰ ਸ਼ੁੱਧ, ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਔੜਵ, ਸਮਾਂ-ਦਿਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ,

ਆਰੋਹ-ਸ, ਨ਼ੀ ਸ, ਰੇ ਮ ਪ, ਨੀ ਸੰ।

ਅਵਰੋਹ-ਸੰ ਨੀ਼ ਪ, ਮ ਰੇ, ਸ

ਪਕੜ- ਨ਼ੀ ਸ ਰੇ, ਮ ਰੇ, ਪ ਮ ਰੇ, ਨ਼ੀ ਸ **(1)**

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ॥

(2) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਤੀਨ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ-16 ਮੱਧ ਲੈਅ

(1) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪॥

(2) ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਤੀਨ ਤਾਲ ਮਾਤਰਾ-16 ਮੱਧ ਲੈਅ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਸਥਾਈ			ਪਮ	ਪਨ਼ੀ	ਪਮ	ਰੇਮ	ਰੇ	-	ਨ਼ੀਪ	ਮ	ਰੇ	ਰੇ	-	ਸ	ਨੀ
			ਗੋਂS	SS	SS	ਬਿੰS	ਦ	S	ਚਰ	ਨ	ਨ	ਕ	ਉ	ਬ	ਲਿ
ਸਰੇ	-	ਰੇ	-	ਰੇਮ	ਰੇਪ	ਪਮ	ਰੇ	-	ਰੇਮ	ਪ	ਨ਼ੀ	ਪ	ਮ	ਰੇ	ਸਨ਼ਿ
ਹਾS	S	ਰੀ	S	SS	SS	SS	S	S	ਚਰ	ਨ	ਨ	ਕ	ਉ	ਬ	ਲਿS
ਸਰੇ	-	ਸ	-	ਸ	-	ਸ	-	ਸ	ਨ਼ੀਸ	ਰੇ	ਸ	ਰੇ	ਮ	ਰੇ	ਸ
ਹਾS	S	ਰੀ	S	S	S	S	S	S	ਭਵ	ਜ	ਲ	ਜ	ਗ	ਤ	ਨਾ
ਨ਼ੀ	ਸ	ਨ਼ੀਸ	ਰੇਸ	ਨ਼ੀ	ਪ਼	ਨ਼ੀ	ਸ	ਪ-	ਪਪ	ਪਪ	ਪਪ	ਪ	ਨ਼ੀ	ਪ	ਮ
ਜਾ	S	ਈS	SS	ਤ	ਰ	ਣਾ	S	ਜS	ਪS	ਹਰਿ	ਹਰਿ	ਪਾ	S	ਰ	ਉ
ਪਨੀ	ਸੰਰੇਂ	ਸੰਨ਼ੀ													
ਤਾS	SS	ਰੀS													
X				2				0				੩			

ਅੰਤਰਾ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
								-	ਮਮ	ਪ	ਪ	ਨ਼ੀ	ਪ	ਨੀ	-
								S	ਹਿਰ	ਦੇ	ਪ੍ਰ	ਤੀ	S	ਤ	5
ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਰੇਂ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	-	ਨੀਸੰ	ਰੇਂ	ਮੰ	ਰੇਂ	ਰੇਂ	ਸੰ	ਸੰ
ਬ	ਨੀ	ਪ੍ਰ	ਭ	ਕੇ	S	ਰੀ	S	S	ਸੇS	S	ਵਾ	ਸੁ	ਰ	ਤ	ਬੀ
ਨੀ	ਸੰ	ਨੀਸੰ	ਰੇਂਸੰ	ਨ਼ੀ	-	ਪ	-	-	ਪਪ	ਪ	ਪ	ਪ	ਨ਼ੀ	ਪ	ਮ
ਚਾ	S	SS	SS	ਰੀ	S	S	S	-	ਅਨ	ਦਿ	ਨ	ਰਾ	S	ਮ	ਨਾ
ਮ	ਰੇ	ਮ	ਮ	ਪ	ਮ	ਪ	-	-	ਪਨ਼ੀ	ਪ	ਮ	ਰੇ	ਮ	ਪ	ਨ਼ੀ
S	ਮ	ਜ	ਪ	ਹਿ	ਰ	ਦੈ	S	S	ਸਰ	ਬ	ਕ	ਲਾ	S	ਗੁ	ਣ
ਪਨੀ	ਸੰਰੇਂ	ਸੰਨ਼ੀ													
ਕਾS	SS	ਰੀS													
X				2				0				੩			

ਨੋਟ: ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਰਾਗ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਅੰਤਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਇਨ ਕਰਨੇ ਹਨ।

ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ -

1. ਅਨੂਪ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ - ਭੱਟ ਭਾਵ, ਆਰਿਆ ਭੂਸ਼ਣ ਮੁਦਰਣਾਲਯ, ਪੂਨਾ, 1919
2. ਅਭੀਨਵ ਗੀਤਾਂਜਲੀ, ਭਾਗ-5 ਪੰ: ਝਾ ਰਾਮਾਸ਼ਰਯ, ਸੰਗੀਤ ਸਦਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਇਲਾਹਾਬਦ, 2001
3. ਅਮਰਕੋਸ਼ - ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹਰਗੋਵਿੰਦ, ਚੌਖੰਭਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਸੀਗ 1967
4. ਸੰਗੀਤ ਪਾਰੀਜਾਤ - ਪੰ: ਅਹੋਬਲ, ਨੂਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਯੰਤ੍ਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 192
5. ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ - ਨਾਰਦ, ਗਾਇਕਵਾੜ ਓਰੀਐਨਟਲ ਸੀਰੀਜ਼ ਨੰ: 16, ਸੈਂਟਰਲ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਬੜੌਦਾ
6. ਸਦਰਾਗ ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ - ਵਿੱਠਲ ਪੁੰਡਰੀਕ, ਸ਼ਰਮਾ ਭਾਲਚੰਦਰ, 1912
7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ- ਪ੍ਰੋ. ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1977
8. ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ ਮਹਾਂਪੁਰਾਣ - ਵਿਆਸ ਵੇਦ, ਪੰਡਿਤ ਪਾਂਡੇ ਰਾਮਤੇਜ, ਪੰਡਿਤ ਪੁਸਤਕਾਲਯ, 1952
9. ਸ੍ਰੀ ਮਲਯਕਸ਼ ਸੰਗੀਤਮ - ਪੰਡਿਤ ਭਾਤਖੰਡੇ, ਸ਼ਰਮਾ ਭਾਲਚੰਦਰ ਸੀਤਾਰਾਮ, ਆਰਿਆ ਭੂਸ਼ਣ ਪ੍ਰੇਮ, ਪੂਨਾ, 1939
10. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ, ਮਲਹਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨ੍ਹੜਾ - ਡਾ. ਨਾਹਰ ਪ੍ਰੇਮਲਤਾ, ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਟਰ, ਨਵੀ ਦਿੱਲੀ
11. ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗ ਵਿਵੇਚਨ - ਡਾ. ਕੌਰ ਭਗਵੰਤ 1977 ਨੀਲਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ।
12. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ - ਭਾਗ-2 ਪ੍ਰੋ: ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004
13. ਰਸ ਕੌਮੁਦੀ - ਸ੍ਰੀ ਕੰਠ, ਗਾਇਕਵਾੜ ਓਰੀਐਂਟਲ ਸੀਰੀਜ਼, ਨੰ: 143
14. ਰਾਗ ਮੰਜਰੀ - ਵਿੱਠਲ ਪੁੰਡਰੀਕ, ਸ਼ਰਮਾ ਭਾਲਚੰਦਰ, 1912
15. ਰਾਗ ਚੰਦਰਿਕਾ ਸਾਰ - ਤੁਲਸੀ ਅੱਪਾ, ਆਰਿਆ ਭੂਸ਼ਣ ਯੰਤਰਾਲਯ, ਪੰਨਾ 1919

ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

MESSAGE ADVICE APPEAL

IF YOU CHOOSE TO

HELP NEEDY

YOU CAN JOIN TEAM HELP NEEDY

SEWAKS' Charitable Trust (Regd.)

Regd. Office : SCO 1104 - 05, First Floor, Sector 22-B, Chandigarh-160 022

Tele : 93161-36238, 98786-36268, 98141-01806

E-mail : sewaks@sewaks-helpneedy.com, website : www.sewaks-helpneedy.com

B.O. : 2477, 15TH LANE, DASMESH NAGAR, GILL ROAD, LUDHIANA PH.: 2490820, MOB.: 98156-18154

TRUST CENTRE HARYANA : Sewaks' Sewa Centre, Lal Kothi, Village Behlon, Morni Hills, Panchkula

TRUST CENTRE PUNJAB : Medical Sewa Centre, Village Jhanjeri, P.O. Landran, Tehsil Kharar, Distt. S.A.S Nagar

ASSOCIATES : Gurmat Parsar Medical Sewa Centre, Mundi Kharar, Distt. S.A.S. Nagar (Punjab)

ASSIST-HELP : Like minded Charitable Institutes having similar Aims & Objects

IN THE SERVICE OF HUMANITY, SINCE 1994

ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਬਦ ਰਤਨ ਹੈ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

(ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਬਦ ਰਤਨ ਹੈ) ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਣੇ
ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ਰੱਬ ਦੀ, ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਛਾਣੇ-1
ਆਵਾਜ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਆਈ, ਓਹ ਗੁਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਏ।
ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਜੀ, ਉਹ ਨੀਵੇਂ ਪੁਰਸ਼ ਮਹਾਨ ਹੋ ਗਏ-2
ਜੁਲਾਹੇ, ਕਸਾਈ, ਛੀਂਬੇ, ਨਾਈ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਸੱਭ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਏ
ਸੱਭ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਹੋ ਗਏ-3
ਪਰ ਗੁਰ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੱਜਣੋ, ਕਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਨਹੀਂਓਂ ਕਰਦੇ
ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਾਉਣ, ਕਦਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ-4
ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਹੁਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਦੇ
ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਬਾਣੀ ਵੇਚਦੇ, ਪਰ ਸੌਦਾ ਬਾਜ਼ੀ ਆਪ ਨੇ ਕਰਦੇ-5
ਜੋ ਰਾਗੀ ਚੌਖੀ ਮਾਇਆ ਮੰਗੇ, ਉਸ ਰਾਗੀ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਮਝਦੇ
ਜੋ ਰਾਗੀ ਮਾਇਆ ਮੰਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਰਾਗੀ ਸਮਝਦੇ-6
ਕੀਰਤਨ ਵਧੀਆ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ , ਪਰ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ
ਰਾਗੀ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ, ਏਹ ਸਮਝ ਨਾ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ-7
ਲੱਚਰ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਿੰਦੇ, ਪਰ ਰਾਗੀਆਂ ਅੱਗੇ ਦੱਸ ਹੀ ਧਰਦੇ
ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਣ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨ ਹੈ, ਕਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਦੇ-8
ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੱਜਣੋ, ਇਕ ਗੱਲ ਸਦਾ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖੋ
ਕਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀ ਦੀ, ਇਹ ਕੰਮ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖੋ-9
ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬਾਤ ਜਿ ਆਖੈ, ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਦੀਜੈ
ਸੀਸ ਵਢੇ ਕਰ ਬੈਸਣ ਦੀਜੈ, ਵਿਣ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ-10
ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ, ਇਕ ਗੱਲ ਕਮਾਲ ਦੀ ਆਖੀ
ਮਨੁ ਅਰਪਉ ਧਨੁ ਰਾਖਉ ਆਗੈ, ਮਨ ਕੀ ਮਤਿ ਮੋਹਿ ਸਗਲ ਤਿਆਗੀ-11
ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਵੈ, ਅਨਦਿਨੁ ਫਿਰਉ ਤਿਸੁ ਪਿਛੈ ਵਿਰਾਗੀ
ਧਿਆਨ ਦਿਉ ਐ ਗੁਰ ਕੇ ਸਿੱਖੋ, ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਜੋ ਗਲ ਹੈ ਆਖੀ-12
ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਸਤਿਗੁਰ ਫੁਰਮਾਂਦੇ, ਮੈਂ ਆਪਨੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀ? ਕੀ? ਦੇਵਾਂ
ਜੋ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਾ ਮੈਂ ਦੇਇ ਸਨੇਹਾ, ਤਿਸੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਆਪਣਾ ਦੇਵਾਂ-13
ਨਿਤ ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵਾਂ, ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾਂ
ਨਿਤ ਨਿਤ ਸੇਵ ਕਰੀਂ ਹਰਿ ਜਨ ਕੀ, ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇ-14
ਕਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀ ਦੀ, ਇਹ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਸਮਝਾਇ
ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਓਹ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕਰ ਦਿਖਾਲਾਇ-15
ਸਾਖੀ ਹੈ ਇਕ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ, ਇਹ ਸਾਖੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੁਣ ਲਉ
ਕਦਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀ ਦੀ, ਏਹ ਸਾਖੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਵੀ ਧਰ ਲਉ-16
ਮਿਰਾਸੀ ਇਕ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਕਦਰ ਰਾਗ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਂਦੇ

ਜੋ ਵੀ ਗੁਰ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸੁਣਾਵੇ, ਦੁੱਖ ਓਹਦੇ ਸਭ ਗੁਰੂ ਮਿਟਾਂਦੇ-17
ਮੈਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸੁਣਾਵਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਇ
ਕੱਟੇ ਓਹ ਗਰੀਬੀ ਮੇਰੀ, ਸਫਲ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਹੋ ਜਾਇ-18
ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪਾਉਣ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ, ਮਿਰਾਸੀ ਚਲ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਆਇਆ
ਆਸਾਂ ਤੇ ਰੀਝਾਂ ਧਾਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦਪੁਰੀ ਨੂੰ ਚਲ ਓਹ ਧਾਇਆ-19
ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਇਗੀ, ਸੋਚ ਕੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਇਹ ਆਇਆ
ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ-20
ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਓ, ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਬੜੇ ਸੰਗੀਤ ਕਾਰ ਹੋ
ਰਾਗ ਨਾਦ ਜੋ ਰੱਬੀ ਸੁਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵੱਡ ਕਦਰ ਦਾਰ ਹੋ-21
ਸਤਿਗੁਰ ਜੀਉ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਗ ਸੁਣਾਵਾਂ
ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਚ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈ ਗਾ ਸੁਣਾਵਾਂ-22
ਕੱਟੀ ਜਾਇ ਗਰੀਬੀ ਮੇਰੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਆਇਓ ਸਰਣਿ ਤੁਹਾਰੀ।
ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ, ਚਿੰਤਾ ਲਾਇ ਸਤਿਗੁਰ ਹਮਾਰੀ-23
ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰ, ਹੱਸ ਬੋਲੇ ਸਨ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਾਂਈ
ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ 'ਚ ਆ ਕੇ, ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੁਖੋਂ ਆਲਾਈ-24
ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਸਾਰੰਗੀ ਚੁੱਕ ਮੋਢੇ ਲਾਈ
ਧੁਨ ਕੱਢੀ ਸਾਰੰਗੀ ਵਿਚੋਂ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲਾਈ-25
ਕਰ ਆਲਾਪ ਫਿਰ ਭੈਰਵੀ ਰਾਗ ਦਾ, ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਕੀਤਾ
ਦ੍ਰਤ ਲੈਅ ਵਿਚ ਫਿਰ ਠੁਮਰੀ ਗਾਈ, ਤਾਨ ਪਲਟਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਕੀਤਾ-26
ਰਾਗ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਜਾਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਬਾਣੀ ਗਾਈ
ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾ ਹੋਇ, ਭਾਵੇਂ ਭੈਰਵੀ ਵਧੀਆ ਗਾਈ-27
ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜੀ ਨੇ, ਸਤਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ
ਪੰਜ ਮੋਹਰਾਂ ਅਤੇ ਬਸਤਰ ਦਿੱਤੇ, ਮਾਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ-28
ਪੰਜ ਮੋਹਰਾਂ ਇਹ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰ ਤੋਂ, ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਇਆ
ਗ਼ਮ ਦੇ ਵਿਚ ਸਨ ਅੱਖਾਂ ਡੁਬੀਆਂ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਇਹ ਗ਼ਮ ਲੈ ਆਇਆ-29
ਜਿੱਥੋਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਥੋਂ ਗ਼ਮੀਆਂ ਇਹ ਲੈ ਆਇਆ
ਜੋ ਜੋ ਰੀਝਾਂ ਲੈ ਗਿਆ ਮਨ ਵਿਚ, ਰੀਝਾਂ ਸਭ ਗਵਾ ਕੇ ਆਇਆ-30
ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਜਦ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਇਹ ਤੁਰਿਆ ਜਾਵੇ
ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਿਰ ਸੁਟ ਕੇ ਕਿਉਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾਵੇ-31
ਕਿਹਾ ਮਿਰਾਸੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮੈਂ ਵੀਰਾ ਆਇਆਂ
ਡਡੱਹੁ ਲਿੱਕਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਖਾਲੀ ਗਿਆ ਸੀ ਖਾਲੀ ਆਇਆਂ-32
ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰੀ ਤੋਂ, ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
ਮਿਰਾਸੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਆਨੰਦਪੁਰੋਂ ਕੋਈ ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਆਇਆ-33
ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੋਂਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸੁਣਾ
ਕੀ ਹੋਇਆ? ਕੀ ਰੰਜ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ-34
ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੇ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ

ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਜੋ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਿ ਸਮਝਾਈ-35
ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਦੀ, ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ
ਭਰਾਵਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਆਇਆ-36
ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ ਸੱਜਣਾ, ਤੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਗਾਇਆ?
ਮਿਰਾਸੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਓਥੇ ਰਾਗ ਸੁਣਾਇਆ-37
ਸੁਣ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰਾ, ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਹੁੰਦੈ ਰਾਗ ਦੀ ਜਾਨ
ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਗ ਇੰਜ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ-38
ਰਾਗ ਹੈ ਬਾਟਾ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਪੀਵੇ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲੇ ਕੇ ਜਾਨ
ਰਾਗ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਾਵੇ, ਗਵਈਏ ਦੀ ਤਾਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਨ-39
ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਦਾ, ਆ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਢੰਗ ਸਿਖਾਵਾਂ
ਗੁਰ ਨੂੰ ਕਿੰਜ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰੀਦੈ, ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਾਵਾਂ-40
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਲਿਖ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ
ਰਾਗ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣ ਦਾ, ਢੰਗ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸਮਝਾਇਆ-41
ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਯਾਦ ਮਿਰਾਸੀ, ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਇਆ
ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ-42
ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿਓ, ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੈਂ ਲੈ ਨ ਪਾਇਆ
ਰਾਗ ਬੜੇ ਮੈਂ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ-43
ਸਤਿਗੁਰ ਜੀਉ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤਾਂ, ਦੁਬਾਰਾ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸੁਣਾਵਾਂ?
ਜੋ ਰੀਝ ਮੇਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਵਾਂ-44
ਸ਼ਰਧਾ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ, ਹੱਸ ਬੋਲੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਂਈ
ਜੋ ਵੀ ਗਾਉਣੈ ਮਨ ਨਾਲ ਗਾਂਵੀ, ਫੋਕਾ ਰਾਗ ਨਾ ਮੁੱਖੋਂ ਅਲਾਈਂ-45
ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ, ਸਾਰੰਗੀ ਫਿਰ ਮੋਢੇ ਲਾਈ
ਗੱਜ ਫੇਰ ਮਕੇ ਤਾਰਾਂ ਉੱਤੇ, ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੀ ਧੁਨ ਵਜਾਈ-46
ਮਨ ਅਤੇ ਤਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਾਇਆ
ਠਾਕੁਰ ਤੁਮ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ, ਠਾਕੁਰ ਤੁਮ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ-47
ਉਤਰਿ ਗਇਓ ਮੇਰੇ ਮਨ ਕਾ ਸੰਸਾ, ਜਬ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਇਆ
ਜੁੜ ਗਿਆ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ, ਐਸੇ ਵਜਦ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਗਾਇਆ-48
ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ, ਕੀਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਬਰਸਾਤ
ਭਿਜ ਗਏ ਮਨ ਸਭ ਸੰਗਤ ਦੇ, ਅਤੇ ਮਉਲੀ ਧਰਤੀ, ਮਉਲਿਆ ਆਕਾਸ-49
ਕਲਗੀਧਰ ਗੁਰੂ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਗਏ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਾਬਾਸ਼
ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ, ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਾਬਾਸ਼-50
ਆਖਿਆ ਸਿੱਖਾ ਧੰਨ ਹੈ ਤੂੰ, ਜਿਸ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਇਆ
ਐਸੇ ਹਾਰ ਪਰੋਏ ਸੁਰਾਂ ਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸਜਾਇਆ-51
ਕਾਗਜ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਇਕ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ, ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ
ਲੈ ਲਓ ਇਨਾਮ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪਾਸੋਂ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਇੰਝ ਫੁਰਮਾਇਆ-52
ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਜੀਉ, ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਥੈਲੀ ਦੇ ਦਿਓ
ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਇਆ, ਇਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੋ-53

ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਤੋਂ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪਾਸ ਮਿਰਾਸੀ ਆਇਆ
ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ, ਪਰਚਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪਕੜਾਇਆ-54
ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸਕਤੇ ਵਿਚ ਆਇਆ
ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ, ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਮੁੱਲ ਹੈ ਪਾਇਆ-55
ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਗਲਤ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ
ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ-56
ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਭੋਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕਦੇ ਨਾ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ
ਓਹ ਤਾਂ ਅਭੁਲ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਗਲਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਧਰਦੇ-57
ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਤੋਂ ਚਿੱਟ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਵਾਪਸ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸ ਸੀ ਆਇਆ
ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖ ਦਿਓ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀਉ, ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਫੁਰਮਾਇਆ-58
ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਘੱਟ ਸੀ ਹੋਰ ਦੇ ਦਿਉ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ
ਦੋ ਥੈਲੀਆਂ ਦੇ ਦਿਓ ਉਸ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖ ਸੀ ਦਿੱਤਾ-59
ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਰਚੀ ਲੈ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਰਾਸੀ ਓਥੇ ਆਇਆ।
ਪਰਚੀ ਪੜ੍ਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਖੁੱਦ ਉੱਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਉਹ ਆਇਆ-60
ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਉ, ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਮੁੱਲ ਹੈ ਪਾਇਆ?
ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਹਾ ਪੰਜ ਥੈਲੀਆਂ ਦੇਵੋ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਇਹ ਘੱਟ ਹੈ ਪਾਇਆ-61
ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ, ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਇਆ
ਕਿਉਂ ਕਿ (ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨ ਹੈ) ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ-62
ਧਿਆਨ ਦਿਓ ਐ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਗੁਰ ਗੁਰ ਕਿਤਨਾ ਕੀਤਾ
ਜੜ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ, ਇਤਨਾ ਧਨ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ-63
ਅੱਜ ਦੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਬਰਾਬਰ, ਮੋਹਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ
ਪੰਜ ਥੈਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ, ਇਕ ਸੌ ਮੋਹਰ ਦੀ ਥੈਲੀ ਹੁੰਦੀ-64
ਝੂਮਦਾ ਜਾਇ ਓਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ, ਰੀਝਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ
ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ, ਧੰਨ ਕਲਗੀਧਰ, ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ-65
ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪ ਹੈ ਆਖੀ
ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਜੋ ਗੁਰ ਬੋਲੇ, ਆਪ ਬੋਲੇ ਦੀ ਲਾਜ ਵੀ ਰਾਖੀ-66
ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੱਜਣੋ, ਇਸ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖੋ
ਕਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀ ਦੀ, ਇਹ ਕਦਰ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖੋ-67
ਜੋ ਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਗੁਰੂ ਉਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ
ਜੋ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਨ, ਸੱਚੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਨਾ ਹੁੰਦੇ-68
ਜੇ ਕਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਣਾ ਸਿੱਖੋ
ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦੀ, ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖੋ-69
ਜੇ ਕਰ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਬਣਨੈ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਦਰ ਨੂੰ ਜਾਣੋ
(ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ 'ਰਤਨ' ਹੈ) ਸਿੱਖੋ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪਛਾਣੋ-70

425, ਸਿਮਰਨ ਨਿਵਾਸ, ਗਲੀ ਨੰ: 1, ਨਿਊ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ
ਕਾਕੋਵਾਲ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141008, ਫੋਨ : 9463244912

ਸਵਰ ਮੰਡਲ: ਇੱਕ ਝਾਤ

ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ਾਰਦ, ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਫਿਲ.,ਨੈੱਟ (ਸੰਗੀਤ)

ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਪਧਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੰਤੀ ਸਾਜ ਹੈ। ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਧੁਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਸਵਰਗ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੇ ਇਸ ਸਾਜ ਦੀ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਜਿੰਨੀ ਸੁਖਾਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨਾ ਉਨਾਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਮਝ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੰਤੀ ਸਾਜ ਦੀ ਦਿਖ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਵਿਧੀ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲੋ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੀ ਇਜਾਦ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਨਾਰਦੀਯ ਵੀਨਾ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਕੱਲੀ ਨਾਥ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਤ ਕੋਕਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸਾਜਾਂ 'ਲਾਇਰ' ਅਤੇ 'ਹਾਰਪ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਜਿਹਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਰਾਹੀਂ ਗਾਇਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇ ਇਸ ਸਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਗ ਬਣਤਰ: ਲੱਕੜੀ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪੰਜ ਕੋਨਿਆ ਵਾਲੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਦਿਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਾਜ ਦੀ ਦਿਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਚੀਨ ਸਮੇਂ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਆਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਕੁਲ਼ 36 ਤਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 12 ਤਾਰਾਂ ਸਪਰਿੰਗ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਤਪਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਾਰਾਂ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਟੀਲ ਦੀ ਬਣੀ ਇਕ ਚਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੜਾਇਆ ਜਾਂ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਕੁਲ 36 ਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 9 ਤਾਰਾਂ ਸਪਰਿੰਗ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਾਰਾਂ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਮਣਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।

ਸੁਰ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ: ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਸੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਿਧੀਆ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੇ ਉਪਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਦੇ ਅਵਰੋਹਾਤਮਕ ਸੁਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਦੇ ਆਰੋਹ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੇ ਸੁਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੀਜੀ ਤਕਨੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਦੇ ਥਾਟ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਰੁਤੀ-ਅੰਤਰ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ: ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਮੂਨਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਕਈ ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਆਧਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣੇ ਦੇ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਸਤਾਦ ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਵਾਦਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪਰਚਾਰਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਤਾਦ ਬਰਕਤ ਅਲੀ, ਫਤਿਹ ਅਲੀ, ਅਮਾਨਤ ਅਲੀ, ਨਜਾਕਤ ਅਲੀ, ਸਲਾਮਤ ਅਲੀ, ਮੇਵਾਤੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਜਸਰਾਜ, ਬਨਾਰਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਰਾਜਨ-ਸਾਜਨ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਰਾਮਪੁਰ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਰਾਸ਼ੀਦ ਖਾਂ ਆਦਿ ਸੰਗੀਤ ਸਾਧਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸਿਕ ਤੰਤੀ ਸਾਜ ਨੂੰ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ-ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਜਿਹੀ ਮਹਾਨ ਗਾਇਨ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗਾ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀਆ ਨੂੰ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤਕ ਤਾਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਸੁਰਾਂਵਲੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ/ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਸਵਰ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਨੂਰਪੁਰ, ਤਹਿ: ਪਾਤੜਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ
ਮੋ: 9915105008

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

ਹੱਡਬੀਤੀ

G.S. Ahluwalia, USA,

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਮਾਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਆਲ ਜਿਹਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਾਪੀ ਮਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਗਲਤੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। " ਕਬੀਰ ਮਨ-ਜਾਨਤ ਸਭ ਬਾਤ ਜਾਨਤ ਹੀ ਅਉਗਨੁ ਕਰੈ "। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੇਧ ਮਿਲ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਣ ਆਵੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਜਿਲਦ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ। ਪਰ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੈ ਅਤੇ ਭਉ ਰਖੱਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਦਾਸ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਡਾਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੁਝ ਦਫ਼ਤਰ 24 ਘੰਟੇ ਖੁੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕੰਮ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸਿਫਟ 10 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ 6.30 ਵਜੇ ਤਕ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਕਰਕੇ, 9 ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਮ ਕਈ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਬ ਦੀ ਕਰਨੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਫ਼ਤਰ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਸ਼ਿਫਟ ਐਤਵਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਪੁਛਦੇ ਕਿ ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਠਹਿਰ ਜਾਵੇ ।ਮੈਂ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਖੁੰਝਾਉਂਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇਗਾ। "ਰੋਟੀਆਂ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ" ਇਕ ਦਮ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੈ, ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਚਾਰ ਦਮੜੇ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਸੇ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵੀ ਬੈਠ ਗਏ। ਸੋਚਿਆ, ਮਨਾਂ ! ਮਾਇਆ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੁਣ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਲੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਮ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਮਨ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਕੰਬ ਗਿਆ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਲਾਨ੍ਹਤਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗ।ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੱਮ ਛੱਮ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ । ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪੜ ਰਹੇ ਸਨ " ਕਾਚਾ ਧਨੁ ਸੰਚਹਿ ਮੂਰਖ ਗਾਵਾਰ ॥ ਮਨਮੁਖ ਭੂਲੇ ਅੰਧ ਗਾਵਾਰ ॥ ਬਿਖਿਆ ਕੈ ਧਨਿ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਹੋਇ॥ ਨਾ ਸਾਥਿ ਜਾਇ, ਜ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਆਵਾਜ ਸਿਰਫ ਆਤਮਾ ਹੀ ਸੁਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ।ਮਨ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲੀ, ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੂੰ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਨ ਖਿੰਨ ਡੋਲਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਫਸੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ "ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਦੀਆਂ, ਸੁ ਰਿਜਕੁ ਅੰਬਰਾਵੈ। ਸਭ ਘਟ ਭੀਤਿਰ ਹਾਟੁ ਚਲਾਵੈ।" ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਵਣਾ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਤਕ ਇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

Ph : 571-247-4184

Passion in Love

Sumeet Kaur

It has often been said that Passion is the other name of Love. There is a raging controversy, no doubt, about passion passing as love. This debate has endured for thousands of years. Raja Bharthari. Of the Sanskriti age was equally fired by it and turned a recluse, as he tasted the bitter fruit and was shocked into awareness of the true of love being absolutely different in its genre and effect than passion. In near historical times, we hear of Tulsidas who was so madly in love with his wife that he climbed into her chamber by holding onto a snake, hanging over the window ledge. An instant glow of recognition of the difference between passion and surcharged emotions and the true love transformed his personality and made him one of the topnotch poets of all time. The Passion of Lord Jesus Christ is another milestone in the path of love. In his case, it was inborn; a bestowal by Divine design. However, it can be equally developed in anyone by the correct interpretation of the emotion called passion and love. There are many ways to reach the sublime experience of true love. Vincent Van Gogh burnt his palm to indicate the intensity of his passion for the woman, who could not guage the intensity of his expressions, and the bitterness of the rejection in love turned him into a cynic who used his pent-up feelings and longing into impressionist paintings of rare value and charm. Guru Nanak expressed this proclivity by placing the head as a seat for the beloved God and to serve the Master without it, e.g. Ego.

Nanak, Sewak soi akhiye, Jo sir dhare uttar, Satgur ka bhanna mann lei, Sabd rakhey urdhar.

Nanak, only he deserves to be called a servent, who cuts off and proffers his head of the Master, He freely accepts destiny as Master's Will, and in his heart, remains, merged in the word.

When ego is extirpated the beauty and charm of the selflessness is experienced. Then it is found that the ecstasy of suffering in love is a unique comprehesion, which a person can only feel by doing well to others in love and piety. without any motive of reciprocity and personal gain.

Each and every wanderer, a successful artists, a poet, a dreamer, an ascetic, a rescluse, a thinker, a scientist wrestles inside his concon, burning with an insatiable passion to find the response of that love which is utopia, far above the common man's conception of the term. Man in this mode has created world-class master pieces, unsurpassed and unexplained about the source of his inspiration. Guru Nanak desired to open such vistas to any person who would go along with him on this journey to the wondrous experience of the beauty of a truthful character! Of course, very few take to this path, even thought it is an open invitation to all, without any binding of caste or cread, gender or colour.

Row House 4 Konark Pooram Kondhwa Pune-48

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

ਕਲਿਆਨ ਭੋਪਾਲੀ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕਲਿਆਨ ਭੋਪਾਲੀ, ਰਾਗਾਂਗ ਰਾਗ ਕਲਿਆਨ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ ਕਲਿਆਨ ਅਤੇ ਭੋਪਾਲੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਵਰਜਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਤੀਵਰ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਗੰਧਾਰ, ਸੰਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਾਦ, ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਣ-ਔੜਵ ਹੈ।

ਆਰੋਹ	:	ਸ, ਨ਼ੀ ਰੇ ਗ, ਮ॑ ਪ, ਮ ਧ ਨੀ ਸਂ।
ਅਵਰੋਹ	:	ਸਂ, ਧ ਪ, ਗ ਰੇ, ਸ।
ਮੁੱਖ ਅੰਗ	:	ਨ਼ੀ ਰੇ ਗ, ਗ ਮ॑ ਧ ਪ, ਧ ਪ ਗ ਰੇ, ਸ।
ਸੁਰ ਵਿਸਥਾਰ	੧.	ਸ, ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ, ਨ਼ੀ ਰੇ ਗ, ਰੇ ਗ, ਰੇ ਗ ਮ॑ ਪ, ਨ਼ੀ
		ਰੇ ਗ ਮ॑ ਪ, ਪ ਗ ਰੇ ਗ, ਸ ਰੇ ਗ ਰੇ ਸ, ਸ ਧ
		ਪ਼, ਮ਼॑ ਧ਼ ਨ਼ੀ ਸ ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ।
	੨.	ਨ਼ੀ ਰੇ ਗ ਮ॑ ਪ, ਮ॑ ਧ ਪ, ਮ॑ ਧ ਨੀ, ਮ॑ ਧ ਨੀ
		ਸਂ, ਨੀ ਰੇਂ ਸਂ, ਸਂ ਧ ਪ, ਸਂ ਰੇਂ ਸਂ ਧ ਪ, ਮ॑ ਧ
		ਪ, ਧ ਪ ਗ, ਗ ਮ॑ ਧ ਪ, ਪ ਗ ਰੇ ਗ, ਧ ਪ ਗ,
		ਗ ਰੇ ਸ,
		ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ।
	੩.	ਪ ਗ ਮ॑ ਪ, ਮ॑ ਧ ਪ ਮ॑ ਧ ਨੀ ਸਂ, ਨੀ ਰੇਂ ਸ,
		ਨੀ ਰੇਂ ਗਂ, ਰੇਂ ਗਂ, ਗਂ ਮ॑ਂ ਪਂ, ਪਂ ਗਂ ਰੇਂ ਸਂ, ਸਂ
		ਰੇਂ ਸਂ ਧ ਪ, ਮ॑ ਧ ਪ, ਧ ਪ ਗ ਰੇ ਗ, ਗ ਮ॑ ਧ
		ਪ, ਗ ਰੇ ਗ, ਰੇ ਗ ਰੇ ਪ ਗ, ਧ ਪ ਗ ਰੇ ਸ,
		ਨ਼ੀ ਰੇ ਗ ਰੇ ਸ।

ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਭੋਪਾਲੀ ਮਹਲਾ ੪ ਤਿੰਨ ਕਾਲ

×				2				●				3			
ਸਥਾਈ								ਨ਼ੀ	ਰੇ	ਗ	ਰੇ	ਗ	ਮੰ	ਪ	ਮੰ
								ਪਾ	ऽ	ਰ	ਬ੍ਰ	ਹ	ਮੁ	ਪ	ਰ
ਮੰ	ਧ	ਨੀ	ਸਂ	ਧ	ਪ	ਰੇ	ਗ	ਗ	–	ਗ	ਰੇ	ਗ	ਮੰ	ਪਧ	ਮੰਪ
ਮੇ	ऽ	ਸੁ	ਰੁ	ਸੁਆ	ऽ	ਮੀ	ऽ	ਦੂ	ऽ	ਖ	ਨਿ	ਵਾ	ऽ	ਰऽ	ਣੁऽ
ਰੇ	–	ਗ	ਰੇ	ਨ਼ੀ	ਰੇ	ਸ	–	ਮੰ	ਮੰ	ਧ	ਧ	ਨੀ	ਨੀ	–	–
ਨਾ	ऽ	ਰਾ	ਇ	ਣੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ਸ	ਗ	ਲ	ਭ	ਗ	ਤ	ऽ	ऽ
ਨੀ	ਨੀ–	ਨੀ	ਨੀ	ਸਂ	–	ਸਂ	ਸਂ	–	ਸਂਸਂ	ਸਂਰੇਂ	ਨੀਸਂ	ਧਧ	ਪ	ਰੇ	ਗ
ਜਾ	ਚਹਿ	ਸੁ	ਖ	ਸਾ	ऽ	ਗ	ਰ	ऽ	ਭਵ	ਨਿऽ	ਧਿऽ	ਤਰ	ਣ	ਹ	ਰਿ
ਰੇ	–	ਗਮੰ	ਪ	ਰੇ	–	ਸ	–								
ਚਿੰ	ऽ	ਤਾऽ	ਮ	ਣੇ	ऽ	ऽ	ऽ								
ਅੰਤਰਾ								ਮੰ	–	ਮੰ	ਮੰ–	ਧ	–	ਨੀ	–
								ਦੀ	ऽ	ਨ	ਦਇ	ਆ	ऽ	ਲ	ऽ
ਸਂਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨੀ	ਰੇਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਨੀਨੀ	ਨੀ	ਰੇਂ	ਰੇਂ	ਗਂ	–	ਗਂ	–
ਜਗ	ਦੀ	ਸ	ਦ	ਮੋ	ऽ	ਦ	ਰ	ਹਰਿ	ਅੰ	ਤ	ਰ	ਜਾ	ऽ	ਮੀ	ऽ
ਗਂ	ਰੇਂ	ਨੀ	ਰੇਂ	ਸਂ	–	–	–	ਮੰ	ਧ	ਨੀ	ਸਂ	ਨੀ–	–	ਨੀ	ਨੀ
ਗੋ	ऽ	ਬਿ	ऽ	ਦੇ	ऽ	ऽ	ऽ	ਤੇ	ऽ	ਨਿ	ਰ	ਭਉ	ऽ	ਜਿ	ਨ
ਸਂ	ਧ	ਪ	ਗ	ਰੇ–	–	ਗ–	–	ਮੰਮੰ	ਮੰ	ਧ	ਧ	ਨੀ	–	–	ਨੀ
ਸ੍ਰੀ	ऽ	ਰਾ	ਮੁ	ਧਿਆ	ऽ	ਇਆऽ		ਗੁਰ	ਮ	ਤਿ	ਮੁ	ਰਾ	ऽ	ऽ	ਰਿ
ਸਂ	ਧ	ਪ	ਗ	ਰੇ	–	ਗਰੇ	ਸ								
ਹ	ऽ	ਰਿ	ਮੁ	ਕੰ	ऽ	ਦੇऽ	ऽ*								

* ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕੀ ਅੰਤਰਿਆਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੋਕਤ ਸੁਰਲਿਪੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰੋ ਜੀ।

ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕਲਿਆਨੁ ਭੋਪਾਲੀ ਮਹਲਾ ੪

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸੁਰੁ ਸੁਆਮੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣੁ ਨਾਰਾਇਣੇ ॥

O Supreme Lord God, Transcendent Lord and Master, Destroyer of pain, Transcendental Lord God.

ਸਗਲ ਭਗਤ ਜਾਚਹਿ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਭਵ ਨਿਧਿ ਤਰਣ ਹਰਿ ਚਿੰਤਾਮਣੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

All Your devotees beg of You. Ocean of peace, carry us across the terrifying world-ocean; You are the Wish-fulfilling Jewel. ||1||Pause||

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਜਗਦੀਸ ਦਮੋਦਰ ਹਰਿ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗੋਬਿੰਦੇ ॥

Merciful to the meek and poor, Lord of the world, Support of the earth, Inner-knower, Searcher of hearts, Lord of the Universe.

ਤੇ ਨਿਰਭਉ ਜਿਨ ਸ੍ਰੀਰਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਰਾਰਿ ਹਰਿ ਮੁਕੰਦੇ ॥੧॥

Those who meditate on the Supreme Lord become fearless. Through the Wisdom of the Guru's Teachings, they meditate on the Lord, the Liberator Lord. ||1||

ਜਗਦੀਸੁਰ ਚਰਨ ਸਰਨ ਜੋ ਆਏ ਤੇ ਜਨ ਭਵ ਨਿਧਿ ਪਾਰਿ ਪਰੇ ॥

Those who come to Sanctuary at the Feet of the Lord of the Universe - those humble beings cross over the terrifying world-ocean.

ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਪੈਜ ਹਰਿ ਰਾਖੈ ਜਨ ਨਾਨਕ ਆਪਿ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ॥੨॥੧॥੭॥

The Lord preserves the honor of His humble devotees; O servant Nanak, the Lord Himself showers them with His Grace. ||2||1||7||

Page 1321

ਅੰਗ ੧੧੦੮

Page 1108

ਆਸਾੜੁ ਭਲਾ ਸੂਰਜੁ ਗਗਨਿ ਤਪੈ ॥

The month of Aasaarh is good; the sun blazes in the sky.

ਧਰਤੀ ਦੂਖ ਸਹੈ ਸੋਖੈ ਅਗਨਿ ਭਖੈ ॥

The earth suffers in pain, parched and roasted in the fire.

ਅਗਨਿ ਰਸੁ ਸੋਖੈ ਮਰੀਐ ਧੋਖੈ ਭੀ ਸੋ ਕਿਰਤੁ ਨ ਹਾਰੇ ॥

The fire dries up the moisture, and she dies in agony. But even then, the sun does not grow tired.

ਰਥੁ ਫਿਰੈ ਛਾਇਆ ਧਨ ਤਾਕੈ ਟੀਡੁ ਲਵੈ ਮੰਝਿ ਬਾਰੇ ॥

His chariot moves on, and the soul-bride seeks shade; the crickets are chirping in the forest.

ਅਵਗਣ ਬਾਧਿ ਚਲੀ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਸੁਖੁ ਤਿਸੁ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੇ ॥

She ties up her bundle of faults and demerits, and suffers in the world hereafter. But dwelling on the True Lord, she finds peace.

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੋ ਇਹੁ ਮਨੁ ਦੀਆ ਮਰਣੁ ਜੀਵਣੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਲੇ ॥੮॥

O Nanak, I have given this mind to Him; death and life rest with God. ||8||

With best compliments from a wellwisher

Too Good but Tough to Practice

AVNEET KAUR

1) Apologizing doesn't mean that (apologetic?????) You are wrong and the other is right. It only means that you value the relationship more than your ego....

2) If everything is going according to your wish, then you are lucky...... If its not, then you are too lucky, because it is going according to Gods wish......

3) Ever noticed your parents spend the first 18 months trying to make you stand up and talk....and the next 18 years trying to make you sit down and listen?

4) Either walk as if you rule the world.... or, Walk as if you don't mind who the hell rules the world...That's the attitude...Rock your life....

5) Confidence never comes if we have all the answers, Be ready for all the questions....Be bold to face the world....

6) When you are depressed...When you are confused....When you have been hurt the most...Don't ever get carried away...rather just get in front of the mirror, and there you will find the right person who could actually help you get out of this....

7) There is always a little truth behind every "just kidding" A little knowledge behind every "I don't know" A little emotion behind "I don't care"

8) Two aspect of life: If we become too sentimental, it is too hard to lead life and if we become too practical, it is too tough to respect relations.....

9) No one in this world is afraid to speak the truth. They are afraid only about the consequences that are to be faced after speaking the truth.

10) Truth of life: What is status?? "Spending money which we don't have to buy things which we don't need....To impress people whom we don't know..."

avneet.avi1985@gmail.com

Postal Regd. No. G/CDH/0045/2009-10 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335

PUNYA AND PAPA

Sardarni Satnam Kaur

1. To get any type of happiness or success, we need '**punya**'.
2. The more '**punya**' we have the more types of happiness we get and the happiness remains for more time in our life.
3. If we have more 'punya' of previous births, then we are born healthy, with good parents, have richness, good education etc.
4. If we do not have sufficient 'punya' of previous birth then we are born poor, ill and do not get good education.
5. As we enjoy these 'sukh', our 'punya' gets used up.
6. That is why we have to keep generating more and more 'punya' every minute.
7. An example will explain this. Suppose we want to buy a Jeans pant which costs Rs.2,000. Then we can buy it only if we have this money. If we buy this jeans pant, then our money gets over and we need more money to buy something else.
8. Many times a man commits a mistake but does not get punished. This is because of his 'punya'. But if he is saved then his 'punya' gets used up and some day later he gets punished.
9. Sometimes a man makes a small mistake or no mistake. Yet he gets punished. This is because of his past 'papa'.
10. No body can escape from the laws of 'punya' and 'papa'.
11. How do we increase our 'punya'? By saying prayers with love, devotion and attention
    By serving our parents, teachers, needy people, society, country, without any expectation, etc.
    By donating food, books, money, knowledge to the needy
    By speaking lovingly with everyone
    By having good feelings for everyone
    By thanking God and everybody who helps us
    By saying sorry
    By forgiving our enemies and not taking revenge
    By smiling to give happiness
12. How do we increase our 'papa'
    By breaking rules of our school, building, society, government etc.
    By copying in exams or in the homework
    By criticising and back-biting about others
    By getting angry, jealous, greedy, indiscipline, selfishness, etc
    By hurting others either by bad words or by physical actions
    By thinking bad about others
    By arguing unnecessarily
    By showing off our wealth, education, family power or status
    By being proud of our achievements or our family or our education etc.
13. Goal of human life: Increase punya and reduce the papa

Gurbani Class
Mobile : 98926 52894